

NOTE DE LECTURĂ / RECENZII

Dan Dungaciu

Elita interbelică — sociologia românească în context european, Bucureşti, Editura Mica Valahie, 2003, 386 p.

Fapt evident, cartea lui Dan Dungaciu ține de acele demersuri recuperatorii întreprinse în atâtea rânduri în România postdecembristă în raport cu fenomenul cultural interbelic. Şi, într-adévăr, poate că un astfel de gest va avea efecte maiclare la peste zece ani de la momentul care a dat startul curentului restitutiv în cultura română. Un avantaj provine, în primul rând, din faptul că lucrarea proaspăt editată de „Mica Valahie” nu mai poate fi assimilată unei „mode”.

Apoi, interbelicul românesc deja nu mai este o *terra incognita*. Autorul unei lucrări de o asemenea anvergură nu riscă să cadă în capcane precum promovarea unor evenuale false valori sau, situație mai des întâlnită, evitarea unor autentice cauză de etichetări ținând încă de o practică cincizecistă. Totul este să vrea. Şi Dan Dungaciu vrea, și reușește.

În centrul cărții se află comunitatea sociologică românească interbelică, reprezentativă pentru acel segment al intelectualității românești, brutal reprimat odată cu instalarea regimului, cum se spunea acum cățiva ani, de tristă amintire. Contextul analizei este, ne spune subtitlul cărții, cel european, lucru lăudabil, cu atât mai mult cu cât trăim o epocă în care prea multă lume crede că Europa ne-a descoperit începând abia cu imaginile de iarnă stalingrădeană transmise în direct de la București în decembrie 1989. Se prea poate, dar să nu uităm că „elita interbelică” se simțea în largul ei în Europa căreia i-a fost pe deplin contemporană. Şi (re)cunoașterea era reciprocă: congressul mondial de sociologie din 1939 urma să aibă loc la București.

Fixând un punct de reper în prestigioasa școală sociologică a lui Dimitrie Gusti, dar fără a uita Cernăuțiul lui Traian Brăileanu, Clujul lui Virgil Bărbat, Speranția și Marica sau Iașiul lui Petre Andrei, documentându-se și comentând excelent filiațiile și dizidențele teoretice ale vremii, Dan Dungaciu alege să așzeze în centrul cărții sale acele direcții ale sociologiei românești interbelice care au devenit după 1944 între predilecte ale reprimării: sociologia națiunii și a naționalismului, geopolitică, teoria elitelor și fenomenologia. O mulțime de date biobibliografice asupra protagoniștilor, perspectiva istoriei sociologiei dublată de una de sociologie a sociologiei cu aderență la contextul vremii pun căteva accente indispensabile pe expresiile scenei sociologice a interbelicului românesc. Alături de perspectiva integratoare, detaliile sunt cheia restituirii in-

tegrale a manifestărilor studiate. Căci adevărul, ca și diavolul, se ascunde în detalii...

Utilitatea cărții este multiplă, ea putând funcționa cu succes ca monografie a sociologiei românești interbelice, părți întinse ale ei fiind în același timp lămuritoare, cum spuneam, pentru o sociologie a națiunii și naționalismului, pentru teoria elitelor sau pentru înțelegerea originalității școlii românești de geopolitică.

În *Preambulul* volumului, autorul atrage atenția asupra ideii care l-a ghidat în scrierea cărții. Este vorba de alcătuirea unei „istorii asumate” a sociologiei românești. La fel cum, ne spune tot autorul, pe urmele lui R.K. Merton, o istorie a sociologiei nu poate fi azi decât *sociologică*, o istorie românească a sociologiei românești nu mai poate fi decât acea „istorie asumată”. Este interesant, de altfel, că Dan Dungaciu nu aduce niciodată în prim-plan ideea scrierii unei istorii obiective. Istorul sociologiei cunoaște prea bine dezertăciunea unei asemenea pretenții. Dar nici nu își lasă vreun moment *istoria asumată* să cadă într-un partizanat ieftin. „Asumarea este prin excelentă un exercițiu critic” (p. xvi), ne spune *preambulul* cărții. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât, într-o sinteză reușită, această subiectivitate inerentă și valorizatoare față cu această parte, semnificativă, a istoriei intelectuale românești — valabilitatea fenomenului studiat întreținând cu mult granile disciplinare ale sociologiei — nu este lăsată fără privirea structurală asupra istoriei. Contextul epocii este el însuși un *personaj*, dacă putem spune așa, al cărții lui Dan Dungaciu.

Până la urmă, un punct în care se sprijină admirarea autorului față de elita interbelică este chiar *asumarea* de către aceasta a *proiectului*, care, fie de construcție socială internă, fie geopolitic, fie de lămurire a ordinii raporturilor dintre elitele de orice tip și mase, rămâne unul *național*. Constatare care ne face să avansăm ideea că *asumarea* perioadei interbelice de către autor vine ca răspuns la *asumarea* aceluiași timp de către elita interbelică, volumul căutând și ajungând astfel să reproducă până și „parfumul” epocii intelectuale puse în discuție. Întreprindere care, pe lângă valoarea documentară, integratoare, inclusiv didactică, se constituie ca o reușită certă a cărții.

Dar cel mai mare efect asupra cititorului îl vor avea empatia și simpatia lui Dan Dungaciu în raport cu fenomenul intelectual studiat, ambele covârșitoare și contagioase...

Darie Cristea

Constantin Argetoianu

Însemnări zilnice, vol. VII, 1 iulie–22 noiembrie 1939, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2003, 340 p.

Din monumentală serie de *Însemnări zilnice* ale lui Constantin Argetoianu, editorul Stelian Neagoe a publicat la sfârșitul anului 2003 cel de-al săptămâna volum, care cuprinde notele zilnice din perioada 1 iulie–22 noiembrie 1939 și o addenda cu însemnările din perioada 17 august–22 decembrie 1936, caietele manuscrise din această perioadă fiind recuperate între timp și publicate acum pentru prima oară.

Cea de-a doua parte a anului 1939 este marcată de numeroase evenimente internaționale și interne care vor influența în mod hotărâtor destinul României. Cele mai importante evenimente internaționale care au afectat statul român au fost designur încheierea Pactului de neagresiune dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică, la 23 august și declanșarea celui de-al doilea război mondial la 1 septembrie. Zilele istorice, cum le numește Constantin Argetoianu, de la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie ilustrează atmosfera de surprindere totală pe care încheierea Pactului Molotov-Ribbentrop a provocat-o atât în mediile politice românești, cât și în cele internaționale. Atmosfera caracterizată de Argetoianu ca asemănătoare celei „de la sfârșitul lui iulie 1914“ (p. 74) este confirmată și de alți oameni politici ai vremii, printre care regele Carol al II-lea în *Însemnările zilnice și prim-ministrul Armand Călinescu în Însemnările politice*. Argetoianu, unul dintre politicienii români interbelici foarte bine informați în legătură cu ceea ce se întâmplă în țară și în străinătate, se dovedește a fi, în însemnările sale anterioare lunii august a anului 1939, un sceptic în privința izbucnirii unei noi conflagrații mondale asemănătoare celei din 1914–1918. Chiar în 20 august 1939 el încă se mai întrebă dacă „vrea Hitler război, ori nu vrea război“ (p. 72), pentru ca numai după două zile să scrie: „trăim ceasuri de înfrigurare, aproape de groază... Simțim... că ne aflăm în ajunul unor evenimente catastrofale“ (p. 74). Încheierea Pactului de neagresiune germano-sovietic a luat prin surprindere și Parisul și Londra, care negociau și ele încheierea unor acorduri cu Moscova, reacția acestora fiind rezumată de Argetoianu ca „imposibil“. La București știrea a provocat panică nu atât datorită Pactului în sine, cât și pentru posibilele înțelegerile secrete dintre cele două mari puteri, nedate publicitate, despre care nu se puteau face decât presupuneri. Oricum, devenirea evident că acesta era preambulul declanșării războiului, fapt ca-

re se va întâmpla peste mai puțin de zece zile, la 1 septembrie, când Germania nazistă a invadat Polonia.

Elita politică românească a încercat în tot acest răstimp să ducă o politică de echilibristică, obiectivul fiind acela de a pastrări integritatea teritoriale. Numitorul comun în politica externă românească, pentru politicienii aflați la putere, dar și pentru cei care „se păstra în rezervă“ l-a reprezentat și acum spaimea față de Rusia. Constantin Argetoianu se întreba, la 5 august 1939, retoric, dar prevestind parcă ceea ce avea să se întâpte peste numai câțiva ani: „Pentru noi pericolul nu e atât în *tempul războiului*, ci după război: vom rămâne față în față cu rușii și singuri — ce vom putea face?“ (p. 101).

Și ca și cum evenimentele internaționale care se desfășurau nu oferea suficiente motive de îngrijorare pentru România, toamna anului 1939 mai este marcată și de un asasinat politic, cel la adresa prim-ministrului Armand Călinescu, survenit la 21 septembrie. În acel context, acest eveniment putea să sugereze că în România „domnește anarchia“ (p. 150) și să provoace o intervenție a vecinului de la răsărit „pentru a restabili ordinea“ (*ibidem*). În mod paradoxal însă, pentru autorul *Însemnărilor zilnice*, acest fapt a determinat venirea la putere a lui Constantin Argetoianu. După un guvern interimar, condus de generalul Argesanu, regele Carol al II-lea îl numește pe Argetoianu prim-ministru, funcție pe care acesta urmărise de mulți ani să o obțină. Întreaga perioadă în care conduce guvernul, Argetoianu o prezintă ca un fel de luptă surdă cu regele și camarila regală împotriva a ceea ce acesta numea „dictatură polițeoasă pentru adăpostirea potlogăriilor și porcăriilor“. Refuzul prim-ministrului de a se implica în combinațiile camarale regale a fost și una dintre cauzele pentru care a fost înlocuit, eveniment despre care Argetoianu refuză să mai scrie. Este unul din puținele evenimente despre care el nu vrea să ofere propria versiune asupra faptelor, o atitudine impropriu stilului său caracteristic.

Constantin Argetoianu a scris mai mult decât oricare om politic al vremii sale, descriind o lume populată de numeroase personaje, mai cu seamă politice, care altfel poate ar fi fost date uitării, o lume politică pe care o critică, o ironizează sau o prejujește, dar despre care a avut intotdeauna ceva de spus.

Cristina Arvatu

Christian Hen, Jacques Léonard

Uniunea Europeană, traducere Ioana Gligor, București, Editura CNI Coresi SA, 2003, 168 p.

Lucrarea reprezintă pe de o parte, „o analiză elaborată și foarte pertinentă a construcției europene“, și pe de alta, „o analiză a forțelor care au determinat

acest tip de cooperare, atât în domeniul economic, politic, cât și din punct de vedere al relațiilor cu sistemul internațional“, aşa cum apreciază prof. Vasile

Pușcaș în *Prefața* acestui volum. Evoluțiile internaționale și sfârșitul divizării continentului european după 1989 au făcut ca natura originară a construcției europene, aceea de comunitate economică, să evolueze treptat către o dimensiune politică, această schimbare conferindu-i acum Uniunii Europene o nouă identitate. Având în vedere posibilitatea extinderii către țările Europei de Est, Comunitatea Europeană a trebuit să-și completeze imaginea de mare piață economică comună, cu preocuparea de a transmite o reprezentare mai democratică acestor țări, aceasta necesitând trecerea de la o Comunitate economică, la o Uniune politică. Volumul de față mai cuprinde și referințe infrapaginale care contribuie la clarificarea problematicilor abordate.

Autorii consacră o parte a lucrării *Economie Uniunii* în cadrul căreia evidențiază faptul că, în ceea ce privește constituirea identității UE în plan internațional, primii pași au fost realizati în domeniul construcției economice, în special începând cu Actul Unic European (1986), continuând cu constituirea zonei Euro la 1 ianuarie 1999 și lansarea monedei unice la 1 ianuarie 2001. Introducerea Euro a reprezentat un moment esențial în cadrul procesului de integrare europeană, în sensul că a transformat structura și modul de funcționare a economiei europene, făcând-o mai prosperă și mai stabilă, a dinamizat procesul de integrare economică și politică, consolidând totodată poziția Uniunii la nivelul economiei mondiale. Aceste progrese au conferit UE un rol important în sistemul finanțier global permitându-i întărirea integrării economice. Ca actor comercial, Uniunea și-a câștigat statutul de putere mondială, luând în considerare faptul că în cadrul schimburilor mondiale, UE depășește la acest capitol cei mai mari parteneri, SUA și Japonia.

Autorii *Uniunii Europene* analizează detaliat Politicile UE — atât politiciile comune, adică domeniile în care statele membre și-au transferat competențele asupra Uniunii (agricultură, comerț, transporturi), politiciile comunitare, domenii în care competențele sunt împărțite între state și Uniune (politica regională, socială, sănătate, cercetare și tehnologie, mediu etc.), cât și „măsurile de acopaniere a politicilor naționale” în alte domenii. Unele dintre prioritățile Uniunii sunt crearea unui spațiu cultural european și promovarea cooperării în domeniul educației, între instituțiile universitare.

În continuare, tratatele de la Maastricht, Amsterdam și Nisa, care au urmat, au schimbat natura construcției europene, accentuând asupra dimensiunii politice a procesului. Divergențele între statele membre, cât și rezultatele la care s-a ajuns privind natura și profunzimea cooperării politice, sunt analizate în partea a doua a lucrării, intitulată *Logica UE: o integrare politică extinsă*. Autorii apreciază că reformele introduse de Tratatul de la Maastricht în cadrul Comunității Europene a permis trecerea de la *logica integrării economice*, specifică pentru Comunitatea Economică Europeană, la *logica inte-*

grării politice, care este aceea a Uniunii — obiectivul final al Tratatului vizând crearea unui „fel de stat federal european”, deși textul nu face vreo referire expresă la „legătura federală”. În Tratatul de la Maastricht, elementele politice în sens larg apar mult mai clar formulate decât fuseseră în întreaga istorie a Comunităților Europene.

Lucrarea se axează pe revizuirile aduse acestui tratat, prin Tratatul de la Amsterdam și Tratatul de la Nisa care, deși nu sunt fundamentale, țin de domeniile integrării, prin punerea în practică a unei cetățenii europene și prin democratizarea funcționării instituțiilor UE; *cooperării interguvernamentale* în ce privește politica externă, apărarea europeană, precum și crearea unui spațiu al libertății, securității și justiției; extinderii, adică vocația UE de a trece de la 15 la 27 de membri. În cadrul procesului de consolidare identitară în planul intern al Uniunii Europene un prim pas l-a constituit introducerea cetățeniei europene care face posibilă recunoașterea drepturilor civile și politice ale cetățenilor comunitari care, până la introducerea acestui principiu, nu dispuneau decât de drepturi economice și sociale. Drepturile cetățenilor Uniunii sunt inscrise în *Carta Drepturilor fundamentale* adoptată la summit-ul de la Nisa din decembrie 2000: dreptul de circulație și de liber sejur pe teritoriul statelor membre, dreptul de vot în alegerile europene și municipale, dreptul de recurs non-judicial (prin dreptul de petiție la Parlamentul European și dreptul de recurs la un mediator) și dreptul la protecție diplomatică care, deși aduce atingere suveranitatea statelor, înseamnă că „orice cetățean al Uniunii care se găsește pe teritoriul unui stat, în care țara sa nu are ambasadă, poate obține protecție diplomatică de la orice alt stat membru”. „Apare astfel o nouă categorie de persoane, al căror statut se situează la mijlocul distanței dintre cetățeanul național și străin”, realizându-se în același timp, „o disociere între naționalitate și cetățenie” (p. 57).

Problematica „deficitului democratic” de care suferă Comunitatea este abordată și de autorii acestor lucrări, care aduc în prim plan cele două principale motive ale acestui neajuns, anume: elaborarea legii comunitare de către un organism care reprezintă guvernele statelor membre (Consiliul de Miniștri) și care nu este ales prin vot universal direct aşa cum este ales Parlamentul European care reprezintă populațiile țărilor membre, precum și pregătirea proiectelor de acte normative de către membrii Comisiei Europene, organism căruia adesea î se reproșează „caracterul birocratic sau tehnocratic”. Soluția a fost separarea competențelor între executiv și legislativ, mai exact spus, democratizarea funcționării instituțiilor — care s-a realizat prin tratatele de la Maastricht și Amsterdam. Modificările aduse instituțiilor europene în cadrul procesului democratic de luare a deciziilor se referă la: investirea Comisiei de către Parlament și mecanismul „dublei investituri” și creșterea puterilor Parlamentului prin introducerea a două proceduri: extinderea procedurii de „aviz conform”

în domeniul legislativ și procedura de codificatie, prin care se recunoaște Parlamentului un drept de veto, ceea ce face posibilă participarea lui la procesul legislativ, în colaborare cu Consiliul de Miniștri. Tot în contextul democratizării instituționale, s-a creat Comitetul Regiunilor, organism cu rol consultativ care să reprezinte colectivitățile regionale și locale.

De asemenea, lucrarea surprinde atât Uniunea Europeană ca actor global puternic din punct de vedere economic, precum și tendința de a se afirma ca actor unitar internațional, astfel încât să poată participa la procesul de luare a deciziilor politice, economice sau de securitate la nivel regional și mondial. Pentru aceasta însă, Uniunea are nevoie de consolidarea PESC, domeniu care a rămas în competența statelor membre și crearea unui spațiu al libertății, securității și justiției. În plus, actuala construcție europeană este în prezent dominată de perspectiva extinderii spre Europa Centrală și de Est. În acest sens, la Consiliul European de la Nisa din 2000 a avut loc o

reformă instituțională importantă conform căreia cele trei instituții politice principale ale Uniunii au fost adaptate astfel încât pe viitor să poată funcționa democratic în cadrul unei Uniuni politice extinse la 27 de state membre. Calitatea de membru al UE presupune adoptarea și implementarea *acquis-ului* comunitar, proces care reprezintă, în fond, aderarea la valorile europene comune și care permite manifestarea noii identități europene.

Dezbaterile de la Nisa s-au încheiat cu adoptarea „Declarației privind Viitorul Europei” — după care, Consiliul European de la Laeken, din decembrie 2001 a decis crearea unei Convenții care și-a început lucrările la 28 februarie 2002 și s-a încheiat cu elaborarea mult așteptatului Proiect al Constituției Europene la 10 iulie 2003 și care, dacă va fi adoptat în cadrul Conferinței Interguvernamentale convocate pentru octombrie 2003, ar putea deveni „noul pact fondator” al Uniunii Europene.

Sanda Cincă

Henry Kissinger

Diplomația, București, Editura ALL, 2003, 756 p.

Diplomația lui Kissinger, apărută în 1994, este o lucrare de dimensiuni apreciabile, care dezvoltă o analiză a raporturilor dintre state, a ceea ce constituie deci *substanța* relațiilor internaționale, domeniu apărut ca urmare a faptului că statele sunt nevoie să intre în relații reciproce. Cu alte cuvinte, nu există o singură structură statală, cum erau spre exemplu imperiile de odinioară, care ele însăre reprezentau ordinea internațională: „Pentru cea mai mare parte a umanității și cele mai lungi perioade ale istoriei, imperiul a fost modelul tipic de guvernământ. Imperiile nu au nici un interes să opereze în cadrul unui sistem internațional; ele aspiră *a fi* sistemul internațional” (p. 18).

Principala preocupare a autorului este de găsi un răspuns la întrebarea dificilă privind sistemul internațional după războiul rece. În mod optim, ar trebui construit un scenariu în care ordinea mondială să însemne stabilitate, securitate, pace, democrație, bunăstare. Aceste idealuri sunt însă greu de atins; ele depend de atitudinile, preferințele, valorile actorilor internaționali, într-o perioadă pe care autorul o consideră de tranziție de la o *ordine mondială* la alta. Schimbarea este produsă de permanenta rearanjare a raporturilor dintre statele participante la ordinea mondială a unei epoci: „Sistemele internaționale au o existență precară. Fiecare ordine mondială exprimă o aspirație la permanență... Si totuși elementele care o compun sunt într-o curgere constantă” (p. 729). În plus, sistemele internaționale tind să aibă o durată de viață din ce în ce mai mică. Sistemul bipolar care a generat războiul rece nu a rezistat decât câteva decenii. Fără a intra în discuția complicată despre rezul-

tatul acestui conflict, este de remarcat că destrămarea sistemului respectiv nu a simplificat lucrurile, având în vedere mai ales specificul noii situații: „Nicicând componentele ordinii mondiale, capacitatea lor de a interacționa și obiectivele lor nu s-au schimbat atât de rapid, atât de profund sau atât de global” (p. 729).

Cartea lui Kissinger are o construcție rotundă: începe și se sfârșește prin considerații asupra noii ordini mondiale și a ordinii mondiale *reconsiderate*. Într aceste capitole, cuprinsul prezintă și analizează momentele istorice din evoluția sistemului interstatal, precum și importanța personalităților istorice care au creat, orientat, modelat, răsturnat ordinea internațională. Analiza teoretică este în permanență dublată de trimiterea la un exemplu concret, după principiul că istoria nu se repetă, dar ne învață prin analogii.

Noua ordine mondială în construcție, „parțial extindere a trecutului, parțial lipsită de precedent” (p. 728), este, în opinia autorului, asemănătoare cu echilibrul puterii care caracterizează Europa secolelor XVIII–XIX: un număr de state cu putere sensibil egală, comparabilă, acționează împreună nu atât pentru a obține succese notabile privind ordinea internațională, cât pentru a menține limita inferioară a acestor ordini la un nivel acceptabil pentru toți: „un aranjament al echilibrului puterii nu poate satisface total pe fiecare membru al sistemului internațional; el funcționează cel mai bine atunci când menține nemulțumirea sub acel nivel începând de la care partea care se simte nedreptățită va căuta să răstoarne ordinea internațională” (p. 18). Din această construcție, unele date lipsesc sau sunt încă neclare. Autorul analizează

situată internațională din perspectiva SUA, în raport cu care celelalte puteri devin variabile ce sunt puse rând pe rând în ecuație pentru a trasa liniile obligatorii ale unei politici externe americane care are ca scop crearea unui cadru de securitate internațională și implicit proprie. În desenul noii ordini mondiale SUA se află într-o situație paradoxală din mai multe puncte de vedere. Este a treia oară în istoria recentă când SUA sunt nevoie să intervină în raporturile internaționale, și de fiecare dată în momente de tranziție de la un sistem internațional la altul: la sfârșitul primului război mondial, când se destrăma echilibrul puterii european inaugurat de Conferința de la Viena, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial când se profila sistemul bipolar care a confirmat împărțirea ideologică a sferelor de influență și rivalitatea democrație-totalitarism, și după războiul rece, când este probabilă revenirea la echilibrul puterilor. În această postură, SUA este marcată de tendințe contradictorii, la care se adaugă însăși contradicția că nici nu se pot retrage de pe scena internațională, dar nici nu o pot domina. Cele două atitudini opuse acompaniază evoluția istorică a Statelor Unite. Pe de o parte, desprinderea de Europa și securitatea învecinării cu două oceane au dus la o tendință spre izolare reprezentând un model de guvernare democratică, de dezvoltare economică, un punct de reper pentru celelalte state moderne, în ciuda compoziției amestecate a materialului uman. O a doua vizionă pune accent pe funcția misionară a SUA, care pot și trebuie să impună la scară mondială valorile proprii: democrația, comerțul liber, legalitatea, moralitatea. Această concepție de implicare a SUA a dus, după cum susține autorul, la un „export” de dimensiuni nemaîntâlnite al valorilor unui stat către celelalte state și către sistemul internațional ca atare. Ambele vizioni au un fundament comun: convingerea că modul american de guvernare este cel mai bun, identificabil într-o lume marcată de

imperfecțiuni și aproxiماții. În același timp, din interacțiunea acestor vizioni apar și alte contradicții, în special între idealism și afirmarea valorilor morale în politica internațională, pe de o parte, și obligația de a urmări, fie și sub o formă mascată, interesul național. Kissinger formulează astfel această contradicție: „prăpastia dintre valorile sale morale, care prin definiție sunt absolute, și imperfecțiunea inherentă a situațiilor concrete care trebuie aplicate” (p. 20) nu reprezintă un argument pentru că SUA să nu realizeze „sarcina cea mai importantă... atingerea unui echilibru între tentațiile îngemănante inherent exceptionalistului său: ideea că America trebuie să remedieze orice râu și să stabilizeze orice deranjament, și instinctul latent de a se retrage în sine” (p. 752).

Kissinger își contruiește analiza în jurul conceptului de stat. Statele sunt actorii principali care contribuie la echilibrul puterii și acționează similar indivizilor care compun ordinea politică internă a unui stat. Uniunea Europeană ca entitate suprastatală mai mult sau mai puțin închegată în viitor este o excepție, impusă de obiectivul Europei de a-și crea o securitate proprie. Interesantă este dezbaterea despre statele din Europa centrală și de est, despre care autorul afirmează că, din cîocnirea structurilor atlantice cu cele europene, din rearanjarea acestor structuri ca urmare a sfârșitului războiului rece, ar putea să ajungă în situația cea mai unfavorabilă, de „teritoriile ale nimănui”, excluse din ordinea mondială și mai ales din mecanismul deciziei.

Kissinger vorbește despre stat, putere, legitimitate, națiune, război și pace, despre valori politice și filosofice precum libertatea, binele comun, legalitatea, despre ordine, într-o carte care, deși scrișă cu un deceniu în urmă, lasă încă deschise întrebări precum: „Care sunt elementele de bază ale ordinii internaționale? Care sunt mijloacele lor de interacțiune? Care sunt telurile în vederea căror interacționează?” (p. 728).

Ruxandra Luca

E.R. Leach

Political Systems of Highland Burma. A study of Kachin Social Structure, London, Bell & Sons, 1989, 432 p.

Unul dintre cei mai importanți antropologi britanici, azi un clasic al disciplinei, E.R. Leach (1910–1989) s-a remarcat deopotrivă prin cercetările terenurilor etnografice din Birmania și Sri Lanka, cât și prin contribuțiile sale la dezbatările teoretice antropologice.

Cercetările de teren din Birmania (întrerupte de cel de-al doilea război mondial) sunt urmate de o carte care se vrea a fi o descriere etnografică și, mai mult decât atât, o contribuție la teoria antropologică.

De-a lungul secolelor, literatura a privit aceste două grupuri de populații — kašina și şana — ca fiind atât de diferite sub aspect fizic, lingvistic, cultural, încât ar trebui considerate de origini diferențiate.

ceea ce și explică de ce în cadrul convențiilor antropologice obișnuite, monografiile celor două populații se ignoră reciproc (totuși, aproape întotdeauna, sunt menționate ca vecine și cu aceleași cutume).

Dificultatea nu constă numai în disocierea kașinilor de şani, ci chiar în diferențierea kașinilor între ei (populația kašină vorbește câteva limbi și dialecte diferențiate, cu diferențe de tip cultural între o zonă și alta). În timp, aceste clasificări nu au mai beneficiat de aceeași atenție, accentul mutându-se pe unitatea culturală a zonei. Astăzi, întreaga regiune (formată din kašini și şani) e cunoscută sub numele de *zona colinelor kashine*.

Şan e un cuvânt din birmană prin care sunt denumiți toți locuitorii Birmaniei politice și cei din zo-

na de frontieră Junnan-Birmania, care și spun Tai. Ca identitate de grup, toți sănii sunt budisti, deși cei mai mulți nu sunt devotați, unii făcând parte din secte eretice. Budismul dă și amprenta emancipării sănilor.

Kaşin reprezintă echivalențul romanizat al unui termen birman folosit din 1890 (înainte exista termenul kakhyan), apărut în limba engleză în 1837, pentru a-i numi pe cei din triburile de pe coline.

După 1900, ideile etnologice ale lingviștilor sugerau că analiza configurației limbii și a dialectelor putea releva cursul migrațiilor „raselor“ din care desinde populația modernă.

Numărul total al dialectelor vorbite în aria colinelor kaşine este enorm. Lingviștii disting patru limbi (Jinghpaw, Maru, Nung, Lisu), în afară de Tai, cu numeroase dialecte. Toate dialectele sunt mai mult sau mai puțin inteligibile. Scopul particular al demersului lui Leach este acela de a determina măsura în care aria kaşină a fost dominată de un singur tip de structură socială. Societatea kaşină a fost organizată conform unui anumit set de principii sau sub forma mai multor tipuri de structuri sociale?

Miza lucrării (deopotrivă teoretică, metodologică și polemică) și aceea de a contesta modelul de societate ca sistem integrat înzând spre un echilibru și de a accentua dinamismele, diferențele, contradicțiile dintre norma ideală și practicile efective, situându-se, astfel, în opoziție cu funcționalismul lui A.R. Radcliffe-Brown, dominant în anii '50 în antropologia britanică.

Urmându-l pe Radcliffe-Brown, Leach folosește conceptul de *structură socială*, pentru a compara o societate cu alta, presupunând că acestea evoluează echilibrat în timp. Întrrebarea care se naște e dacă și societățile cu o evoluție dezechilibrată pot fi studiate cu ajutorul aceluiași concept. Răspunsul lui Leach este că, deși modelele conceptuale de societăți sunt reprezentate întoideauna de sisteme echilibrate, societățile reale, rareori sunt perfect stable.

La un nivel abstract structurile descrise de antropologi sunt modele care există doar sub forma unor construcții logice în mintea noastră. Dificultatea apare în momentul aplicării acestor modele în munca concretă de teren. Cum putem fi siguri că un anumit model formal se poate aplica practic mai bine decât altul?

Societățile reale există în timp și spațiu. O situație demografică, ecologică, economică și politică externă nu se construiește într-un mediu fix, ci într-unul aflat în continuă mișcare. Orice societate reală este un proces în timp. Schimbările care apar în urma acestui proces pot fi privite din două perspective: continuitatea ordinii formale și modificările acesteia. Leach e interesat de ultima.

Când încearcă să descrie un sistem social, antropologul descrie numai un model al realității sociale, care reprezintă, de fapt, ipoteza sa, cu privire la modul de funcționare a sistemului social. E un „sistem în echilibru“, dar asta nu înseamnă că și realitatea socială implică o coerență. Dimpotrivă, formele realității sociale sunt în majoritatea cazurilor inconsec-

rente, ceea ce și ajută de fapt la înțelegerea proceselor de schimbări sociale.

Pentru exemplificare, Leach aduce în discuție cele două tipuri de sisteme politice kaşine, *gumsa* și *gumla*, primul asemănător unei ierarhii feudale, celălalt anarhist și egalitar. Leach vede în *gumsa* un fel de compromis între *gumla* și modelul săn. Nici unul dintre sisteme nu este static, unele dintre comunitățile *gumsa* merg către modelul săn, în vreme ce altele merg în direcția opusă, devenind *gumla*. După Leach, în planul realității sociale, structurile politice de tip *gumsa* sunt esențial instabile, putând fi înțelese numai prin contrastul dintre *gumla* și *sân*.

Premisa de la care pleacă Leach este aceea că antropologul social nu trebuie niciodată să interpreteze acțiunile ca atare. În consecință, nu poate fi de acord cu argumente funktionale de tipul „nevoii“ și „țeluri“, ca cele avansate de Malinowski, deși recunoaște importanța dorinței de putere în cadrul acțiunilor umane.

Lucrarea se constituie și într-o excelentă descriere etnografică a populației kaşine și săne din nord-estul Birmaniei, chiar dacă miza ei bate mai departe. Antropologul britanic descrie în detaliu ocupările și locuințele birmanilor, analizează noțiuni ca cele de proprietate, rang, clasă, structuri sociale, raporturi între sexe, incest și relații sexuale ilicite, alegerea domiciliului, autoritatea juridică, supranaturalul.

În terminologia lui Leach mitul este omolog ritualului; mitul implică ritualul, ritualul implică mitul, sunt unul și același. Poziția sa e oarecum diferită de teoriile lui Durkheim, Jane Harrison și Malinowski (în antropologia socială engleză, mitul și ritualul sunt două concepte diferite care se perpetuează reciproc prin interdependență funcțională). Pentru Leach miturile sunt pur și simplu modalități de a descrie diverse tipuri de comportament uman. „Oricât de abstrakte ar fi reprezentările mele, eu mă ocup de lumea materială a comportamentului uman evident, și nu de metafizică sau de idei ca atare“.

Autorul pornește de la o ipoteză psihologică fundamentală: ideea că toți oamenii, indiferent de cultură și grad de inteligență, tind să construiască simboluri și să facă asociere mentale.

Pentru Leach, situația culturală reprezintă „un factor, un produs și un accident al istoriei“. Nu știe de ce femeile kaşine merg cu capul descoperit și tunse foarte scurt înainte de căsătorie, dar poartă un turban după aceea, așa cum nu știe nici de ce englezoaicele poartă un inel pe un anumit deget pentru a semnala schimbarea statutului civil. Îl interesează doar faptul că într-un context kaşin purtarea unui turban de către o femeie are această semnificație. În exemplul ales de Leach căsătoria este o relație structurală comună societăților engleză și kaşină.

În toate zonele geografice luate în discuție, variațiile culturale dintre grupuri sunt foarte numeroase și foarte marcate. Persoanele care vorbesc limbi diferite poartă haine diferite și se închină la zeități diferite nu sunt privite ca străini doar în lumina diferențelor

lor evidente. Kașinii și șanii se disprețuiesc reciproc, dar din păcate pentru ei au un strămoș comun. Astfel, atribute cum ar fi limba, veșmintele și ritualurile sunt etichete simbolice corespunzătoare pentru diferențele sectoare ale unui singur sistem structural.

Leach nu a fost interesat să studieze comportamentul general al kașinilor, ci relația care se stabileș-

te între comportamentul real și cel ideal. Preocupările sale merg nu atât către interpretarea structurală a unei culturi particulare, ci mai mult către felul în care structurile particulare pot luce diverse interpretări culturale și structurile diferite pot fi reprezentate printr-un singur sistem de simboluri.

Adriana Speteanu

John Gray

Cele două fețe ale liberalismului, traducere de Alina Doica, Iași, Editura Polirom, 2002, 200 p.

A treia carte a lui John Gray tradusă în română, după *Dincolo de liberalism și conservatorism* (1996) și *Liberalismul* (1998), a apărut în 2000 și constituie o revenire a autorului la marile teme ale filosofiei politice liberale moderne, după un interval semnificativ consacrat evoluțiilor contemporane ale liberalismului și conservatorismului și cercetării problemelor politice ale lumii de azi: *Post-liberalism* (1993), *Beyond the New Right* (1993), *Endgames* (1997), *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism* (1998). Teza lucrării a constituit subiectul unei prelegeri susținute de Gray în mai 2000 la București, la *New Europe College*, cu titlul *Liberal Toleration Reconsidered* în care autorul, unul dintre cei mai importanți filosofi ai politicului din spațiul anglo-saxon, a prezentat raportul liberalism-toleranță examinat din perspectiva liberalismului agonistic, un liberalism „reteoretizat” pe baza criteriului pluralității valorilor, a „caracterului pluralist al identităților umane”, a „înclinării către diferență culturală”, în esență reversul unui model deumanitate universală sau raționalistă. Acest tip de liberalism este numit în lucrare *modus vivendi*, un regim al pluralismului ce caută să revizuiască toleranța liberală apărută ca proiect în Europa secolului al XVI-lea. Examinând ponderea în care idealul de toleranță al modernității timpurii este valabil în contextul modernității târzii, profesorul britanic consideră că, „două filosofii incompatibile” își dispută legitimitatea asupra ideii de toleranță, anume filosofia consensului rațional asupra celui mai bun mod de viață și filosofia compromisului între tipuri diferite de viață, a pluralismului idealurilor și valorilor. După Gray, ele reprezintă „cele două fețe ale liberalismului”: una a năzuinței către o formă ideală de viață, a principiilor universale, cealaltă a reconcili-

lierii între diverse moduri de viață, a „coexistenței pașnice”. Dacă adeptii mai recenti ai „proiectului liberal al unui regim universal sunt John Rawls și F.A. Hayek, pe urmele lui John Locke („expresia canonica a idealului toleranței ca o cale spre adevăr”) și Immanuel Kant, cei ai liberalismului coexistenței pașnice sunt Isaiah Berlin și Michael Oakeshott în coordonatele modelului conceput de Thomas Hobbes și David Hume.

Lucrarea este o pledoarie, exemplar argumentată, pentru „adevărul că oamenii vor fi întotdeauna îndreptățiti să trăiască diferit”, un adevăr întruchipat de un curent mai vechi al gândirii liberale și adevarat, după Gray, circumstanțelor actuale întrucât modurile de viață subsumează valori ce nu pot fi comparate și comensurate. *Modus vivendi* salută ideea diferenței și diversității, acceptă conflictul și ideea că „nici o viață nu poate reconcilia între totul valorile rivale pe care le conține binele omeneșc” (p. 14) și, mai ales, susține o convițuire pașnică bazată nu pe valori comune, ci pe instituții comune în care să poată coexista mai multe forme de viață. Acest tip de filosofie politică, ce subsumează o teorie etică a pluralismului valorilor („binele omeneșc este prea diversificat pentru a fi realizat într-o singură viață”), reflectă diferența față de filosofia politică europeană modelată de etica greacă a idealului armoniei (susținutul și cetății) și uniformității, de cel al rațiunii menite să anihileze conflictul. Constituță ca punct de vedere ce îmbogățește perspectiva hobbesiană cu una a contextului și multiculturalismului, mai aproape de istorie și de viață concretă, lucrarea lui John Gray, provocatoare în măsură în care se rezumă doar la „două” din fețele liberalismului, este exemplară în rigoarea construcției sale istorice și teoretice.

Gabriela Tănăsescu

Andrei Pleșu

Despre îngeri, București, Editura Humanitas, 2003, 288 p.

O adevarată lectură filosofică sau teologică a cărții lui Andrei Pleșu, *Despre îngeri*, nu o exclude (în mod surprinzător la prima vedere) pe cea politică.

Dimensiunea politică a acestui mic tratat de angelologie nu i se revelează numai celui dominat de vreun primar instinct ideologic, nu numai celui înclini-

nat spre speculații legate de incluziunile și intersecțiile sferei politice cu sfera gândirii filosofice, cu sfera ordinii cosmice, a Logosului divin, cu sfera teologiei.

Dimensiunea politică a abordării temei îngerilor este în mai multe locuri din carte afirmată explicit de către autor. Un prim aspect ține chiar de motivele care l-au îndemnat pe Andrei Pleșu să reflecteze la problema îngerilor. Respingerea dihotomiilor, a simplificărilor, a schemelor binare ale lumii, atitudine pe care autorul și-o asumă structural, se reflectă în preocuparea pentru tema intervalului prezentă în tratatul de etică *Minima moralia*. Or, îngerii sunt definiți ca „ființe ale intervalului“ (p. 57), iar „inter-lumea“ pe care ei o locuiesc într-un mod extrem de activ, „ca spațiu de tranzitie“ între obiecte și idei, „o țesătură mixtă în care extremele se întrepărund“ (p. 58).

Pe lângă aceste argumente de ordin intelectual, anumite evenimente ale vieții de toate zilele (fără ca autorul să facă parte din categoria celor care relatează experiențe spirituale nemaipomenite sau miracole) impun un exercițiu angelologic unui anumit tip de raționalitate încă actuală care crede în ordinea lumii: „Până și faptul că, pe nepusă masă, m-am trezit într-o bună zi ministru de externe, a intrat oarecum firesc în același dosar *Angelos*, cuvântul grecesc care desemnează îngerul, înseamnă nici mai mult nici mai puțin decât sol, mesager, *ambasador*. Prin urmare, diplomația și o ocupație derivată din oficiul angelic și ar face mai bine să și-l ia drept emblemă pe arhanghelul Gabriel, profesionistul Bunei-Vestiri, decât să cultive, cum îl place s-o facă, micul diabolism de salon“ (p. 23).

Trecerea acestei întâmplări personale derivate dintr-un eveniment politic (paradox ce rezultă din amestecul publicului cu privatul) în rândul exemplelor demne de „știință îngerilor“ ar putea ilustra studiul anecdotic al unei astfel de abordări. Dar lectura politică a existenței îngerilor, pe de o parte și pe de alta lectura angelologică, spirituală a unor aspecte ale vieții politice pot fi continuante cu succes și în alte direcții, cum ar fi în problema identitate-alteritate-toleranță, ca și în privința naționalismului.

Mai înțâi, Andrei Pleșu atrage atenția asupra textelor Părinților Bisericii, în care se afirmă demnitatea omului în termeni de „supra-angelicitate“ (termenul îi aparține călugărului silezian Johannes Scheffer din secolul al XVIII-lea), punând sub semnul întrebării prejudecata „umaniștilor“ potrivit căreia numai Renașterea și ideologiile seculare au întronat acest concept. Sfântul Vasile cel Mare spunea: „Omul are, o dată ce Duhul s-a sălășluit în el, vrednicie de proroc, de apostol, de înger, deși e pământ și cenușă“ (p. 37). Dar la această reușită ajung foarte puțini (cazurile cele mai dese fiind acelea de feciorie și martiriu), așa cum avea să precizeze Toma d'Aquino. De altfel dintr-oamenii cei mai apropiati de această condiție sunt călugării, „un analogon terestru al îngerilor“ (p. 136).

Dar chiar individualitatea și identitatea ființelor cele mai căzute este definită teologic în raport cu imaginea lor ideală: „Nu există om, oricât de neîn-

semnat, oricât de mic, care să nu aibă în ceruri un înger al său, cu ochii ațintiți spre Fața Tatâlui — spune Iisus (Matei, 18, 10). Cine disprețuiește pe cel mai precar dintre oameni, îi disprețuiește, aşadar îngerul și înțunecă indirect Tronul Dumnezeiesc“ (p. 82). Faptul că individul uman este figura mai mult sau mai puțin deformată în oglinda propriilor limite a figurii lui supraetajate ideal, dar că cei desăvârșiți sunt „îngeri în trup“ (un alt paradox, ca și întruparea, cunoscut fiind faptul că îngerii nu au trup material decât în cazuri speciale și în lumile imaginale) este pus în evidență prin relatarea unei întâmplări din *Faptele Apostolilor*: „Apostolul Petru e scos din închisoare de un înger, bate, în puterea noptii, la ușa unor prieteni, iar aceștia, convinși că o asemenea evadare e imposibilă, socotesc că cel de la ușă nu poate fi Petru, ci îngerul lui! Pentru acea comunitate protocreștină era, prin urmare, de la sine înțeleas nu numai că Petru avea un înger, să și că îngerul acela îi semăna (s.a.) până la identitate“ (p. 82).

În rândul factorilor perturbatori ai armoniei cosmice se înscrise și „erezia naționalistă“. Dacă a-ți neglijă îngerul păzitor (aici principiu spiritual care se află la temelia comunității etnice, rol îndeplinit pentru multe popoare de Sfântul Arhanghel Mihail) este un mare păcat, a-l supraevalua este un păcat și mai mare. De aici derivă și erzia naționalistă: „Acest tip de eroare repetată, întrucâtva, eroarea îngerilor căzuți. Cauza căderii lor a fost pornirea orgolioasă de a uzurpa tronul Tatâlui, sentimentul că sunt egali cu El. Eroarea naționalismelor agresive constă și ea în supradimensionarea instanței naționale, în amplasarea valorilor ei deasupra tuturor celorlalte valori. Naționala ia locul iubirii de aproape, ia locul înțelepciunii, ia la urmă urmelor locul lui Dumnezeu. Când naționala devine un Absolut, Absolutul devine relativ“ (p. 167-168). De această stare de fapt sunt responsabili nu numai îngerii căzuți, a căror preocupare principală este tulburarea oricărui echilibru, dar și faptul că îngerii protectori nu pot manipula voința omului sau a popoarelor, nu le pot limita liberul arbitru, pentru că nu pot atenta la „darul suprem oferit de Creator creaturii sale privilegiate“ (p. 167) care este libertatea.

Singurul care poate revoluționa condiția inițială de libertate a „legiunii“ națiunilor prin exemplul jertfei al cărei scop este împăcarea, „omogenitatea comunității“ este Iisus Christos, „principiu supra-național“. Dar aceasta nu echivalează cu acceptarea „demagogiei comunitare“, cu înțelegerea globalizării ca tendință spre o „umanitate vagă, incoloră, stereotipă“ și finalmente lipsită de stil căci „apartenența la o națiune sau altă este un dat *providențial* (s.a.) așa cum este culoarea ochilor, statura și tot ce alcătuiește identitatea noastră particulară. Ca atare această apartenență are un sens și creează o răspundere“ (p. 169).

Ceea ce trebuie să accepte națiunile împreună cu oştirile angelice, autoare ale dispersiei națiunilor amestecate în Turnul Babel, este „importanța genului proxim, a asemănărilor“ pe lângă diferențele specifici-

ce, altfel spus „noua ordine politică, ordinea unei *pax messianica* (s.a) despre care se vorbește cu deosebire în epistolele pauline (Coloseni I, 20; Efeseni I, 10)“ (p. 169).

Arătând într-un mod strălucit cum se leagă și se asociază lucrurile între ele, ce le unește și nu ce le desparte, cartea lui Andrei Pleșu face parte din acel gen bibliografic ce recuperează o umanitate în prag de degradare. „Totul devine la un moment dat politic, precum totul tot la un moment dat devine mistic (...). Până și economicul poate deveni mistic. Tot ce se desfășoară în istorie și vrea să sără în absolut își frângă legea proprie și atinge veșnicia... pentru moment. Tot prin mistic istoria se salvează din ea însăși“ — afirma Emil Cioran în *Schimbarea la față a României* (București, Ed. Vremea, 1941, p. 147–148). Schimba-

barea actuală la față a României ca și a celorlalte state din Europa de Est și din Balcani este un reflex al schimbării la față a omenirii, al unei schimbări de paradigmă în ordinea politică a lumii pe care este preferabil să o credem asistată de îngerii.

Vorbind despre o „sociologie a cerului“, despre „ierarhia cerească“, despre suportul ontologic al îngerilor, *imaginalul* (o lume a cunoașterii imaginatice distinctă de imaginari, adică de închipuit), cartea lui Andrei Pleșu adâncește înțelesul lumii mai largi în care se află lumea noastră și întreține nostalgia pentru ordinea politică (organizarea cetății), ce reflectă armonia cosmică, pentru o viață publică (adică activitatea politică) la care omul participă cu cele mai înalte facultăți (lexisul și praxisul pentru grecii din vechime).

Lorena Păvălan Stuparu

Raymond Aron

Marxisme imaginare. De la o sfântă familie la alta, traducere de Adina Cobuz, Iași, Editura Polirom, 2002, 232 p.

Această scriere, publicată într-o perioadă în care mulți intelectuali occidentali considerau marxismul un reper „de nedepășit“ al gândirii filosofice (1970, Ed. Gallimard), reunește o serie de studii și articole polemice axate pe analiza critică a marxismului în cele două expresii ale „stângismului parizian“: existențialismul și structuralismul, numite generic două *Sfinte Familiile*.

Încrezător în democrație și susținător al valorilor ei fundamentale, critic consecvent al oricărei forme de totalitarism, Aron a încercat prin scrierile sale să demitezze marxismul dezvăluind utopismul și mirajul său ideologic. Viziunea sa asupra istoriei, cu accent pe distincția dintre faptul istoric și interpretările date asupra evenirii societății moderne, este total diferită de concepția marxistă. Aceasta exclude din principiu existența unei realități înțeleasă ca totalitate reductibilă la o determinare cauzală inexorabilă și la existența unui „agent istoric“ investit cu un rol clar definit. Totodată, Aron consideră că devenirea societății este departe de a fi o trecere necesară, organizată și previzibilă spre un stadiu superior, aceasta fiind mai degrabă o continuă „dispersie“ într-o diversitate de procese, adesea interpretate diferit.

Lucrarea este structurată în două părți în care este analizată, pe de o parte, interpretarea existențialistă a marxismului, și, pe de altă, cea structuralistă. Dialogul cu existențialismul, în principal cu Jean-Paul Sartre și Maurice Merleau-Ponty, preocupă și ei de problematica filosofiei politice, mai ales după 1945, este susținut nu doar de intenția de a înțelege argumentele lor filosofice privind apropierea de marxism, cât mai ales de nevoie de a explica fundamentea filosofică a atitudinii politice a celor doi gânditori. Aceasta, în condițiile în care intelectualitatea franceză adopta poziții contradictorii și oscilante față de comunism și susținătorii lui.

„Lectura existențialistă“, ca de altfel și abordarea structuralistă a marxismului, dezvăluie, în interpretarea autorului, faptul că interesul este direcționat spre aspectele filosofice ale analizei și nu centrat pe raportarea analizei la realitatea istorică și prezentă (p. 122). Existențialismul, lansat într-o serie de „controverse metafizice“, a dorit în primul rând să realizeze o fundamentare filosofică a teoriei marxiste a revoluției prin antropologia existențialistă. Aceasta, subliniază Aron, pentru a justifica mai ales neangajarea politică a celor doi reprezentanți, chiar dacă existențialismul se autoproclama o „filosofie a angajării“ (p. 40). Atât Sartre, cât și Merleau-Ponty susțin revoluția „din rațiuni pur abstrakte“ fără a insista pe „semnificația concretă a revoluției“ (p. 38). De altfel, subliniază autorul, marxismul dar și existențialismul s-au îndepărtat de problemele realității, fiind prizonierile unor analize abstrakte, infirmate ulterior de realitate. Mai mult, cei doi gânditori analizați se confruntă și cu o problemă politică dificilă, respectiv ositilitatea declarată față de democrația burgheză și incapacitatea de a adera la comunism. Merleau-Ponty adoptă „poziția de aşteptare“ sau „acomunism“, altfel spus își permite „luxul neutralității“, fiind mai aproape de o mișcare de stânga necomunistă (p. 63), iar Sartre, deși este acuzat de „ultrabolșevism“ (o acuzație exagerată în opinia lui Aron), se raliază acțiunii partidului comunist fără să adere la acest partid (p. 64).

În lectura existențialistă a marxismului, Aron insistă și asupra lucrării lui Sartre *Critica rațiunii dialectice*, pe care de altfel o analizează minuțios și în *Istoria și dialectica violenței*. Concluzia autorului este că Sartre nu reușește să reconstruiască marxismul osificat de stalinismul dogmatic și, în consecință, nu va evita „doctrinarismul“ sau „catehismul ideologic“ ridicat la rangul de Adevăr de Stat. Prin urmare, „singurătatea existenței omenești“ și acceptând ideea

că „revoluția este începutul umanității“ („istoria este violentă“), rămâne mai degrabă „un tovarăș de drum“, un „para-marxist“ care și-a păstrat totuși libertatea de gândire.

În abordarea structuralistă Aron identifică o altă interpretare mistificatoare, axată pe restabilirea și re-evaluarea dimensiunii științifice a marxismului. Pornind de la scările de maturitate, spre deosebire de existențialiști, care au pus accentul pe scările de tinerete ale lui Marx, în principal pe „recitarea“ *Capitalului*, Louis Althusser încearcă elaborarea unui marxism structuralist riguros, eliberat de umanism și ideologie (p. 189). Această interpretare, în fapt o „traducere“ a conceptelor clasice ale marxismului într-un „limbaj la modă“, nu este decât o altă tentativă de sărăcire a conținutului acestei gândiri.

Unii comentatori consideră și astăzi că Raymond Aron a fost poate „mult prea generos“ cu gândirea lui

Marx, acordându-i un statut intelectual real. Totuși, dacă avem în vedere poziția sa consecvent antitotalitară, constatăm că acesta este un teoretician critic lucid și un intelectual autentic care a respins întoideuna orice dihotomie, implicit cea dintre aşa numita stângă progresistă și dreaptă conservatoare. Pentru Aron opera marxistă, ca orice operă semnificativă, este „echivocă și inepuizabilă“ (p. 217). Prin urmare, marxismul a generat în mod inevitabil și mai poate genera o diversitate de interpretări, traduceri și devieri ce se impun a fi analizate. Dincolo de multitudinea interpretărilor date marxismului, mai importantă pentru autor este evaluarea proiectului marxist, contestarea universalității lui, în condițiile în care lumea a fost și rămâne diversă și inegală sub aspectele ei fundamentale.

Marieta Deliu